

פרק 15

עקרונות הדמוקרטיה:

זכויות האדם והאזרח

ישנם כמה סוגים של זכויות הניתנות לבני אדם:

זכויות אדם- הניתנות לכל אדם.

זכויות אזרח- הניתנות לכל אדם שהוא אזרח.

זכויות חברתיות- הניתנות לאזרחים בחלק מהמדינות.

ההכרה בכל הזכויות הללו היא תוצאה של מאבקים היסטוריים שנמשכו מאות שנים. מאבק זה נמשך גם היום ולכן ההכרה בזכויות האדם מוסיפה להתפתח (כיום מתפתחת אפילו התפיסה בדבר זכויותיהם של בעלי חיים). בנוסף לכך, על כל אדם חלים גם חובות מסוימים הן כאדם והן כאזרח. בפרק זה נלמד להכיר זכויות שונות אלה ונראה כיצד מתמודדות המדינות הדמוקרטיות במקרים בהם הזכויות מתנגשות אלה באלה.

1. זכויות אדם

הדמוקרטיה מבוססת על תפיסת העולם הליברלית- הומניסטית השמה במרכז את האדם ורואה במדינה גוף שקם למען האדם, וזאת לעומת משטרים השמים ערכים אחרים במרכז: הדת, המלך, המנהיג ועוד. לכן הדמוקרטיה שמה לעצמה למטרה להגן על האדם מפני כוחם של בני אדם אחרים, או מפני עריצותה של המדינה.

כדי לעשות זאת הדמוקרטיה מגדירה מספר זכויות אדם כזכויות טבעיות, שניתנו לאדם מרגע לידתו, ולכן למדינה או לשום אדם או גוף אחר אסור לפגוע בהן.

הזכויות הטבעיות הן: הזכות לחיים, לחירות, לשוויון, לכבוד, לקניין ולהליך משפטי הוגן. זכויות אלה **ניתנות לכל אדם** הנמצא במדינה ולא רק לאזרחים.

2. זכויות אזרח

האזרחות היא מעמד הניתן על ידי המדינה. כל מדינה רשאית לקבוע מיהם אזרחיה.

אדם המוגדר במדינה מסוימת כאזרח זכאי לקבל מהמדינה שורה של זכויות: **זכויות פוליטיות**- כלומר הזכות לבחור והזכות להיבחר; **וזכויות סוציאליות** שונות- כגון דמי אבטלה ושירותי בריאות¹. במידה והמדינה מעניקה זכויות אלה הן **ניתנות לכל אזרחי המדינה** ללא הבדל דת גזע ומין.

שים לב!

זכויות האזרח הן חלק מזכויות האדם, ולמעשה לכל אדם יש זכות ליהנות מזכויות אזרח לפחות במדינה אחת.

לכן, **המדינה אינה רשאית לבטל** לאזרחיה את זכויות האזרח, אפילו לא חלק מהן².

¹ זכויות אלה הן זכויות מוענקות (להרחבה על זכויות אלה ראה הפרק הדין במושגי היסוד הנוגעים לזכויות וכן בהמשך פרק זה). יחד עם זאת, מרגע שהמדינה קבעה כי יש להעניק זכויות אלה היא מחויבת להעניק אותן באופן שוויוני לכל אזרחיה.
² ניתן לבטל אזרחותו של אדם, או חלק מהזכויות הנובעות ממנה, רק במקרים קיצוניים וחריגים, כמו בגידה. החלטה מעין זו יכולה להתקבל רק על ידי בית המשפט.

3. חובות האדם והאזרח

כל אדם מחויב להימנע מפגיעה בזכויותיהם של בני אדם אחרים ולפעול בהתאם לחוק במדינה בה הוא נמצא. בנוסף, חלות על האזרחים מחויבויות נוספות: מכיוון שהאזרח נהנה מזכויות נוספות (בנוסף על זכויות האדם), עליו למלא גם חובות המוטלות רק על מי שהם אזרחים. חובות האזרח הרשמיות כוללות **תשלום מסים ושירות צבאי**. בנוסף, מצופה מהאזרח לא יהיה שקוע רק בקידומו האישי, אלא גם שיגלה מעורבות חברתית, למשל על ידי חשיפת עוולות, ומעורבות פוליטית, למשל על ידי השתתפות בבחירות, אשר יסייעו לקידומה של המדינה בה הוא חי.

4. זכויות חברתיות (מוענקות)

הזכויות החברתיות עוסקות בדאגה לרווחתו של האזרח ונועדו להבטיח לו **רמת חיים מינימאלית וסבירה**. זכויות אלה כוללות שירותי חינוך, בריאות, דיור, קצבאות ילדים, דמי אבטלה, פנסיה, בטוח לאומי ועוד. התפיסה השלטת כיום במדינות הדמוקרטיות היא שזכויות אלה **אינן חלק מהזכויות הטבעיות** שהמדינה חייבת לדאוג לקיומן. על פי תפיסה זו הזכויות החברתיות הן **זכויות לא טבעיות המוענקות** על ידי המדינה, ולכן המדינה יכולה להחליט אם להעניק אותן או לא. לפיכך, זכויות אלה מסופקות רק על ידי חלק מהמדינות הדמוקרטיות. יחד עם זאת, מצדדי הגישה הסוציאל דמוקרטית שואפים לכך שבעתיד גם זכויות אלה יוכרו כזכויות טבעיות.

למשל: בישראל מקובל להעניק לאזרחים שרותי בריאות באמצעות קופות החולים השונות. שרות זה מוענק לאזרחים מתוקף חוק. חוק זה קובע כמה מיסים האזרחים ישלמו עבור שרותי הבריאות, ואילו שירותים רפואיים יסופקו לאזרחים. לעומת זאת מדינת ארה"ב אינה מספקת שרותי בריאות לאזרחיה. אזרחים המעוניינים בביטוח רפואי מממנים זאת מכספם הפרטי באמצעות סוכן ביטוח.

5. הקשר שבין זכויות וחובות

אין קשר בין זכויות למילוי חובות: המדינה מחויבת להעניק זכויות אדם גם לאזרחים שאינם ממלאים את חובותיהם.

לדוגמה: גם אם אזרח מסוים לא ציית לחוק וביצע עבירה מסוימת, כמו עבירת תנועה, עדיין המדינה מחויבת להעניק לו את כל זכויות האזרח המגיעות לו על פי החוק. למדינה אין זכות לשלול ממנו זכויות שונות (כמו הזכות לבחור ולהיבחר). למדינה מותר להעניש את האזרח העבריין בעונש שהוא רלוונטי למקרה (למשל: קנס או מאסר), אך המדינה אינה רשאית לשלול ממנו את זכויותיו.

העשרה

כלל דומה חל גם על האזרח: גם אם אזרח מסוים חש שהמדינה אינה ממלאת את כל חובותיה כלפיו, עדיין האזרח מחויב לשמור על החוק. במקרה שבו האזרח חש פגוע פתוחות בפניו אפשרויות שונות להתנגד לעוול שנעשה לו: האזרח יכול לפנות לבית המשפט או לעיתונות. אך בכל מקרה על האזרח להמשיך ולשמור על החוק.

6. זכויות אדם מתנגשות

זכויות האדם הן זכויות יחסיות, ולא מוחלטות: מקובל לחשוב שזכויות האדם הן זכויות מוחלטות (זכות מוחלטת היא זכות שבשום מקרה אסור לפגוע בה). אולם הנחה זו אינה נכונה- ישנם מקרים שבהם יש צורך לפגוע בזכויות האדם מסוימות כדי להגן על זכויות אדם אחרות, שהן חשובות יותר. בכל מצב שבו זכויותיהם של בני האדם מתנגשות אלה עם אלה- יש להחליט איזו זכות חשובה יותר **באופן יחסי**, ולהעדיף אותה על פני הזכות שאיתה היא מתנגשת. בכל מקרה בו נמצא התנגשות בין זכויות אדם, נצטרך לבחון את המקרה לגופו ולהחליט איזו זכות חשובה יותר, באופן יחסי, באותו המקרה. למשל: אם בשם הזכות לחירות נתיר לכל אדם לעשות כרצונו, בני האדם יהיו רשאים לעשות כל דבר, ואפילו לבצע מעשי רצח. ברור שבמקרה כזה נאלץ להגביל את הזכות לחירות כדי להגן על הזכות לחיים. במילים אחרות: **במקרה זה, אנו נעדיף את הזכות לחיים, מפני שבמקרה זה הזכות לחיים חשובה יותר, באופן יחסי, מהזכות לחירות.**

בשל כל זאת אנו רואים את הזכויות כזכויות יחסיות ולא כזכויות מוחלטות.

שיים לב!

"שקלול ואיזון" בין זכויות מתנגשות

במדינה דמוקרטית מוטלת ההכרעה בין זכויות אדם מתנגשות על מערכת בתי המשפט. בית המשפט מכריע בין הזכויות המתנגשות תוך שהוא מבצע **שקלול ואיזון** ביניהן. כלומר, בית המשפט נדרש לבחון את הזכויות המתנגשות, לשקלל אותן ולאזן ביניהן כך שהפגיעה בהן תהיה נמוכה ככל שניתן. בישראל מוטל תפקיד זה על בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ. להרחבה על הדרך בה מקבל בג"ץ את החלטותיו, תוך "שקלול ואיזון" של הזכויות המתנגשות, ראה הפרק העוסק במימוש זכויות האדם בישראל.

7. הערות

למרות שזכויות האדם הן עקרון מרכזי בדמוקרטיה, המדינות הדמוקרטיות לא תמיד מקפידות לשמור עליהן. על מנת לשמור על זכויות האדם, המדינות הדמוקרטיות פיתחו כמה מנגנונים שמטרתם לסייע לאזרח להגן על זכויותיו:

- א. **חוקה:** אחד מתפקידיה של החוקה הוא להגן על זכויות האדם³.
- ב. **חוקים:** חלק מהחוקים נחקקו במטרה לסייע לאזרח להגן על זכויותיו. למשל: החוק להגנה על הפרטיות קובע כי אין לשום אדם או ארגון זכות לצותת לשיחות הטלפון של אדם אחר. אפילו המשטרה אינה רשאית לצותת לשיחות הטלפון של אזרחים ללא אישור של בית המשפט.
- ג. **מערכת בתי המשפט:** אזרח שזכויותיו נפגעו על ידי השלטון, יכול לפנות לבית המשפט כדי לעתור נגד הגוף שפגע בו ולקבל את הגנת בית המשפט.
- ד. **עיתונות:** אחת ממטרותיה של העיתונות היא לחשוף מחדלים שנעשו על ידי השלטון ולפרסם אותם. פרסום זה מפעיל לחץ ציבורי על רשויות השלטון ובכך מסייע לאזרח לשמור על זכויותיו.

³ הגנה על זכויות האדם היא רק אחד מתפקידיה של החוקה. להרחבה בנושא זה קרא את הפרק העוסק בחוקה.

ה. **ארגונים התנדבותיים:** במדינות דמוקרטיות שונות קמו קבוצות וארגונים ששמו לעצמם להיאבק למען השמירה על זכויות האדם. בין ארגונים אלה: אמנסטי אינטרנשיונל שמפרסם דו"חות על פגיעה בזכויות אדם במדינות שונות בעולם.

ו. **חתימה על אמנות בין לאומיות:** מדינות העולם, כולל מדינות שאינן דמוקרטיות, חתמו אמנות שונות, שהידועה שבהן היא "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם", של האו"ם. אמנות אלה מחייבות את המדינות החותמות עליהן להגן על זכויות האדם בתחומן.

שאלות לתרגול⁴

1. ציין שתי זכויות אדם ושתי זכויות אזרח.
2. הסבר את ההבדל שבין זכויות אדם וזכויות אזרח.
3. הסבר את ההבדל שבין זכויות אדם וזכויות מוענקות.
4. מדוע זכויות האדם נקראות גם זכויות טבעיות?
5. מדוע הזכויות החברתיות נקראות גם זכויות מוענקות?
6. האם המדינה רשאית לשלול מאזרח מסוים את זכויות האזרח? נמק⁵.
7. תאר את הגישה הסוציאל דמוקרטית, והסבר מדוע תומכי גישה זו טוענים שיש לראות בזכויות החברתיות זכויות טבעיות, ולא זכויות מוענקות⁶.
8. הסבר כיצד תפיסת זכויות האדם מביאה לידי ביטוי את תפיסת האמנה החברתית⁷.
9. במדינה מסוימת הוחלט למנוע מאזרחים שלא שרתו בצבא את הזכות לבחור לפרלמנט. על בסיס איזה עיקרון ניתן להתנגד להחלטה זו? נמק.

⁴ לפני שתיגש לענות על השאלות, ודא שאתה מכיר את מילות השאלה ואת משמעותן. להרחבה בנושא זה קרא את ההנחיות "כיצד עונים על שאלות במבחן" שבהקדמה לספר.

⁵ שאלה משלבת.

⁶ שאלה משלבת.

⁷ שאלה משלבת.